

Вероніка Ярмак

## Слово про Вчителя

*Закон Буккера: «Грам застосування на практиці вартий тон абстрактних узагальнень (Маленька практика варта великої теорії)».*

В історії сучасної української філологічної науки й педагогіки є, мабуть, не так багато фігур, про які з однаковим пієтетом можна говорити і як про знаного педагога-методиста, і як про науковця, і як про виняткову харизматичну особистість. Проте і цей досить промовистий перелік лише побіжно окреслює обриси постаті кандидата філологічних наук, доцента Ірини Петрівни Бондар, яка плідно працювала на кафедрі слов'янської філології філологічного факультету Київського національного (тоді Київського державного) університету імені Тараса Шевченка з 1973 по 1989 р. Після відновлення викладання сербохорватської мови через її добрі руки пройшло багато поколінь фахівців, більше того, — вона стала креатором нового, знаного й шанованого у славістичній науці «бренду» — сербістики, а її ім'я як викладача, автора посібників та підручників або ж як наукового керівника в написанні курсових чи дипломних робіт завжди було своєрідною візитною картою і гарантією прекрасної мовної підготовки.

Ірина Петрівна Бондар народилася у 1929 р. у м. Лесковац на півдні Сербії в родині емігрантів. Її дитинство минуло в Сербії та Македонії, де вона навчалася в гімназії; пізніше сім'я переїхала до Болгарії, де Ірина Петрівна здобула вищу освіту, закінчивши філологічний факультет Софійського університету. Згодом родина отримала дозвіл повернутися до СРСР, — спочатку на цілинні землі, де молода вчителька в невеликому містечку викладала в школі, а згодом — до Саратова, де вона працювала на кафедрі російської мови Саратовського державного педінституту й у 1969 р. захистила кандидатську дисертацію на тему: «Дієслова мовлення у старослов'янській, російській і болгарській мовах (в історико-зіставному плані)» в Саратовському університеті ім. М. Г. Чернишевського.

Її затвердженню на кафедрі слов'янської філології Київського університету свого часу посприяв видатний учений-сербіст і славіст, академік Нікіта Ілліч Толстой, котрий, до речі, теж народився в Югославії (м. Вршац). У період, коли викладачів

сербохорватської мови в Україні не готували, він рекомендував Ірину Петрівну як кваліфікованого фахівця. Дійсно, вона мала всі необхідні преференції: з дитинства володіла сербською мовою як рідною, мала педагогічний досвід і неабиякий хист саме до викладання мов. Таким чином, академік Н. І. Толстой став «хрещеним батьком» відродження сербістики в Київському університеті, завдяки йому студенти отримали талановитого викладача — носія мови.

Пишучи про Ірину Петрівну Бондар, важко було обрати певний стиль: з одного боку, суто науковий аналіз знівелював і, зрештою, звів би нанівець концептуальні моменти стосовні її сутності як педагога й особистості. З іншого ж, — жанр спогадів у чистому вигляді диктував би свої закони і неодмінно створив би в читача враження, що її наукова діяльність мала маргінальний характер. Тому мусимо створити принаймні своєрідний триптих, аби Ірина Петрівна змогла постати перед сучасниками в усій багатогранності: не лише як педагог і методист, але і як науковець та людина.

Наскільки важливий кожен з вищезазначених моментів свідчить насамперед той факт, що перед Іриною Петрівною стояло дуже непросте, *інтегроване завдання*, пов'язане, по суті, з *розробкою самих підвалин методики викладання сербохорватської мови в інослов'янському* (тут — східнослов'янському) *середовищі*. Іншою нагальною потребою була *належна підготовка студентів-початківців фактично протягом одного року для подальшого опанування цілої низки навчальних предметів* (зокрема, курсів сербської та хорватської літератур) уже під керівництвом *лекторів-іноземців*, котрі не володіли ні українською, ні російською мовами. Це завдання ускладнювала *практична відсутність адаптованих підручників і методичних посібників*, які, певна річ, не могли компенсуватися наявними академічними граматиками сербохорватської мови. Останні розраховувалися здебільшого на науковців — були занадто складними і носили суто теоретичний характер.

Ірина Петрівна успішно заповнила цю лакуну: відштовхуючись від власного педагогічного досвіду, вона *поступово самотужки створювала методичні розробки й посібники з урахуванням практичного білінгвізму студентської аудиторії*. Ці «Навчальні завдання з сербохорватської мови» для студентів усіх п'яти курсів стали своєрідною предтечею її майбутнього відомого підручника «Сербська для початківців». Викладання практичного курсу сербохорватської мови, а також інших спеціальних предметів

на старших курсах (історичної граматики, історії мови тощо) базувалося на наступних ключових дидактичних принципах, які, на нашу думку, найбільш вдало й лаконічно сформульовані в роботах відомих учених: професора Б. Станковича, професора Б. Терзича, професора П. Піпера, доцента К. Кончаревич, доцента С. Стоянович та інших учених [детальніше про це див.: 17; 18; 19; 21]. Це — принцип науковості; принцип історизму; принцип поваги до рідної мови; принцип максимально необхідної компресії мовного матеріалу; принцип ілюстративності; принцип викладання у слов'янському і європейському макроконтексті; принцип співробітництва з аудиторією тощо.

На окрему увагу заслугове й конкретна метода, за допомогою якої Ірина Петрівна Бондар з самого початку послідовно реалізовувала завдання, поставлені нею перед першокурсниками, а головне, перед самою собою: мова йде про амбітну мету, а зрештою, й про високу «планку», раз і назавжди встановлену нею для студентської аудиторії. Так, зокрема, Ірина Петрівна одразу наважилася на екстремальний крок, що було абсолютно в її характері: граматику студенти вивчали не за якимись адаптованими матеріалами, а за найбільш авторитетним автентичним джерелом — за курсом «Граматики сербохорватської мови» академіка Михайла Стевановича, причому одразу сербською мовою! Це було вельми корисно, оскільки сприяло формуванню підсвідомих мовних кліше і прекрасному засвоєнню загально-вживаної та вузькоспеціальної лінгвістичної термінології.

Притаманну Ірині Петрівні манеру викладання найкомпактніше можна охарактеризувати як **однозначно жорстку**: вона поєднувала в собі вимогливість до знання предмету, шалено високий темп заняття, швидкий перехід від одного виду роботи до іншого (*фонетична зарядка, вибіркова перевірка домашнього завдання, аудіювання, усне монологічне й діалогічне мовлення; «рольові ігри», письмові завдання, елементи послідовного усного перекладу* тощо) з наявністю емоційного контакту з аудиторією. Будучи прекрасним психологом, вона відчувала потреби і настрій студентів, завжди знала, що від кого вимагати і які саме «важелі» увімкнути до кожного з них. При цьому слід врахувати, що групи були об'єктивно великими (10 осіб). Проте педагог дуже чесно й сумлінно робила свою справу: ніколи не намагалася полегшити собі життя, не обирала найкращих і не орієнтувалася на певний кістяк групи, як це часто роблять викладачі, а працювала з кожним індивідуально, і жоден з нас не виходив з її поля зору.

Ірина Петрівна Бондар приділяла велику увагу *постановці вимови*, чого, на жаль, також не робить абсолютна більшість мовників. У контексті викладання сербської мови ця обставина особливо актуалізується, адже саме *музичний або тонічний наголос і характерна сербська фонетика являють собою найбільші труднощі*, зокрема, для східних слов'ян. Крім того, Ірина Петрівна вдало використовувала й ту обставину, що аудиторія була фактично двомовною, а фонетика української мови ближча до сербської фонетики, ніж фонетика російської мови. Основні зусилля педагога протягом першого семестру цілком логічно й виправдано були спрямовані на корекцію вимови й адаптацію східнослов'янської артикуляційної бази до особливостей сербської фонетики, насамперед на подолання м'якості вимови. У цьому контексті прекрасними міні-підручниками стали «*Навчальні завдання з фонетики сербохорватської мови для студентів філологічного факультету*» і «*Навчальні завдання з сербохорватської мови для студентів першого курсу філологічного факультету*». Тут студенти знаходили дбайливо підібраний ілюстративний матеріал, а, головне, велику кількість різноманітних завдань і вправ, спрямованих на раціональне використання виражених моментів, що витікали з особливостей принципу, покладеного великим сербським філологом і фольклористом Вуком Караджичем в основу: «*Пиши као што говориши, а говори као што чујеш*». Студенти завжди були зорієнтовані на паралельне оволодіння двома абетками — *кирилицею і латиницею*. Для всіх методичних посібників, автором яких була Ірина Петрівна Бондар, характерно *вдале поєднання теоретичного аспекту* (наприклад, *класифікація голосних; класифікація приголосних за місцем і способом утворення*) з *практичним*: наявність вправ, спрямованих:

— на роботу над вимовою пар твердих і м'яких приголосних (*ћ — ч; ђ — џ; н — њ; л — љ*); на засвоєння відмінностей (зокрема, практичної відсутності подвоєння приголосних у сербській мові та аналізі винятків: а) при утворенні найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників (*најјачи; најједноставније* і т. п.); б) у деяких складних словах типу (*поддијалекат; преддржавни; ваннаставни* тощо, де втрата приголосних призвела б до зміни семантики слова);

— на опанування фонетичних особливостей *I і II палаталізацій задньоязикових приголосних г, к, х у сербській та східнослов'янських мовах;*

— на засвоєння *особливостей процесу йотового пом'якшення* тощо.

Велика увага приділяється фонетичним процесам, характерним більшою мірою для південнослов'янських мов або лише для сербської і хорватської, а саме: *переходу л в о в кінці складу й у кінці слова; «випадному» а*. Чільне місце посідають вправи на *вимову слів з різними типами наголосу*. Вражають своєю різноманітністю також завдання, спрямовані на фонетичний аналіз прозових текстів або віршів, які Ірина Петрівна не випадково часто задавала вчити напам'ять.

Якщо говорити про *концепцію, на якій ґрунтуються методичні посібники для студентів 2, 3, 4 і 5 курсів*, то домінантною тут є насамперед ідея, спрямована на *творчу, всебічну роботу над полівалентністю слова*, втілена у відповідних вправах і завданнях. Адже, як свого часу підкреслював академік Н. І. Толстой, найголовнішим для лінгвіста має бути мовний факт, від якого він і мусить відштовхуватися. Тому вищезгадані завдання були побудовані здебільшого на матеріалі художніх текстів і завжди логічно продовжували почату на попередніх курсах *роботу над семантикою слова, над опрацюванням семантичних рядів, лексико-семантичних груп, словотворчих гнізд, синонімічних рядів, фразеологізмів*. Це сприяло вивченню лексики як системи й закріпленню теоретичного матеріалу на практиці.

Предметом окремої розмови могли б стати й творчі завдання, в центрі яких так звані «удавані друзі перекладача», тобто вправи, пов'язані з *особливостями міжмовної паронімії (на матеріалі сербської, хорватської, української і російської мов)*, де акцент завжди робився на необхідності уникнення характерних помилок, яких припускаються студенти, особливо на початкових етапах вивчення мови, коли схожість більше шкодить, аніж стає у нагоді. З цим тісно пов'язана й загальна тенденція викладання і творчої манери, притаманної І. П. Бондар, а саме — *всебічна робота зі словом у різних видах контексту*, в тому числі стилістичного й експресивного.

Особливу увагу Ірина Петрівна приділяла необхідності щоденної роботи студентів з *двомовними, тлумачними, термінологічними й іншими словниками*. Вона вимагала засвоєння не лише всього семантичного спектру лексеми, а й знання особливостей її акцентуації та експресивно-стилістичних особливостей її вживання.

Що стосується *ознайомлення аудиторії з граматичними категоріями*, то й у цій царині Ірина Петрівна Бондар своєрідно поєднувала *преференції традиційної стратегії* (коли інформація про граматичні категорії спочатку подається *імпліцитно*,

а потім використовується техніка «відкриття», за допомогою якої студенти поступово підходять до суті граматичних категорій, які пізніше, на старших курсах висвітлюються *експліцитно*) з особливостями розроблених нею технічних прийомів для засвоєння властивостей кожної граматичної категорії.

Пригадується ціла низка характерних вправ з *аудіювання*, які не увійшли до методичних посібників. Це насамперед комплекси завдань, сфокусованих на формуванні образів фонем, морфем, слів тощо; на процесі впізнавання цілого в актах комунікації. У даному контексті особливо вирізнялися *системи вправ, складених з урахуванням закономірностей системи мови; системи вправ, заснованих на властивостях смислового сприйняття мовлення*, яке здебільшого являє собою *процес упізнавання; системи завдань, котрі враховують різні особливості тексту: його суперсегментні характеристики, стиль, форму, зміст, спосіб викладу*.

Вражала і різноманітність підходів до формування фонетичних навичок, зокрема, *акустичний підхід*, де акцент робився на слуховому сприйнятті мовлення, його імітації; засвоєнні звуків не ізольовано, а в мовленнєвому потоці тощо, а також *артикуляторний підхід*, для якого характерна ретельна «обробка» кожного звука окремо; формування слухових навичок і навичок, пов'язаних із вимовою. Велику увагу Ірина Петрівна приділяла також *системі вправ, спрямованих на підтримку сформованих навичок, їх удосконалення; на ознайомлення з новими ритміко-інтонаційними моделями* і т. ін.

Будучи досвідченим педагогом, і, незважаючи на те, що на старших курсах студенти слухали курс теорії і практики перекладу, Ірина Петрівна не могла не опікуватися *питаннями, пов'язаними з методикою навчання основ перекладацької діяльності*. Так, зокрема, в умовах відсутності мультимедійних і інтерактивних засобів (у розпорядженні студентів був лише звичайний лінгафонний кабінет) належна увага приділялася перекладу з іноземної мови рідною як *виду двомовної діяльності*; видам і різновидам перекладу (здебільшого *усному послідовному і елементам усного синхронного*), а також коду питань, пов'язаних з лінгвістичними, психолінгвістичними, семіотичними основами та культурологічними, соціологічними, психологічними аспектами перекладознавства. Зусилля педагога були спрямовані насамперед на подальший розвиток і *поглиблення іншомовної комунікативної компетенції: мовленнєвої компетенції* — як функціонального використання сербохорватської

мови як засобу спілкування й пізнавальної діяльності; *мовної компетенції* — оволодіння новими мовними засобами відповідно до тем і сфер спілкування, відібраних для філологічного профілю; *соціокультурної компетенції* — розширення обсягу знань про соціокультурну специфіку Югославії. Підготовка філологів вимагала також *розвитку вищих шаблів комунікативної компетенції*, а саме: *компенсаторної компетенції* (удосконалення вмій виходити зі становища в умовах дефіциту мовних засобів, в тому числі й у профільно-орієнтованих ситуаціях спілкування) і *навчально-пізнавальної компетенції* — подальшого розвитку спеціальних навчальних умінь, котрі дозволяють удосконалювати навчальну діяльність, пов'язану з оволодінням мовою, підвищувати її продуктивність, а також використовувати мову, що вивчається, з метою продовження освіти і самоосвіти. Певна річ, такому нестандартному підходові сприяло те, що сама Ірина Петрівна народилася за кордоном і, фактично, з дитинства була білінгвом, а згодом досконало оволоділа й болгарською мовою. Можна сміливо стверджувати, що в плані концепції викладання практичного курсу сербохорватської мови вона у певному сенсі *випередила свій час*: адже в усіх питаннях міжмовної комунікації безпомилково орієнтувалася не лише теоретично, а й практично, тобто ця складова її професійної компетенції як викладача була особливо виразною. Треба зазначити, що ті знання, ті основи, які свого часу заклала І. П. Бондар, виявилися надзвичайно актуальними для усіх поколінь вихованих нею студентів, — адже серед них є і науковці-лінгвісти, літературознавці, фольклористи, і викладачі, перекладачі та дипломати. Аналізуючи вимоги сучасного ринку праці до вдосконалення університетської підготовки перекладачів, професор О. І. Чередниченко слушно зазначає, що «критерії перекладацької компетенції впливають із функцій, які виконує переклад у сучасному світі. Є підстави вважати, що цей вид людської діяльності призначений для виконання чотирьох основних функцій. ...Переклад був і залишається потужним засобом спілкування між людьми, народами і культурами. ...Переклад є засобом передавання знань, що окреслює його когнітивну функцію. ...Переклад створює новий текст, який входить у стилістичну систему іншої мови та іншої культури і, отже, має враховувати їхні рецептивні можливості. Креативна функція перекладу передбачає стилістичну компетенцію... До традиційних функцій перекладу... нещодавно додалася порівняно нова функція, зумовлена глобалізацією світового інформаційного простору.

Вона полягає у захисті менш поширених мов від тиску однієї або кількох глобальних мов, які прагнуть захопити інформаційний простір» [23; 233].

Таким чином, як бачимо, практичний курс сербохорватської мови, що його викладала Ірина Петрівна Бондар, не міг бути монолітним: він об'єктивно «вбирав» елементи інших необхідним предметів, які, на превеликий жаль, у той час окремо не викладалися, хоча й були конче потрібними студентам. Не став винятком у даному сенсі й *курс лінгвокраїнознавства*. Будучи творчою особистістю, Ірина Петрівна без перебільшення стала першопрохідцем, більше того, справжнім креатором, який не мав попередників, проте сконцентрував у рамках практичного курсу мови декілька предметів і, власне, репрезентував їх симбіоз. Такий підхід був зумовлений особливостями непростой долі дочки емігрантів, народженої в Югославії. Вона знала ситуацію «зсередины», відштовхувалася від власного досвіду й була свідомою того, якої ваги поряд із знанням мови набуває необхідність комплексного вивчення особливостей країни, дослідження, систематизації й узагальнення даних про її природу, населення, історію, релігію, культуру тощо. Крім того, І. П. Бондар чітко усвідомлювала, що, на відміну від інших навчальних дисциплін, які стосуються лише певних аспектів життя країни, країнознавство інтегрує в собі універсальні знання про неї, відображаючи цілісну картину її буття. Так, наприклад, книга доктора філологічних наук, професора, лауреата Ломоносовської і Фулбрайтівської премій, засновника й декана факультету іноземних мов МДУ ім. М. В. Ломоносова С. Г. Тер-Мінасової «Війна і мир мов і культур» не випадково починається з анекдоту, який розповідають в Австралії:

Зустрічаються два іммігранта — старожил і новенький. «Ну, що це за країна? Як тут живеться?» — питає новачок. «Відмінна країна, — говорить старожил. — Через пару місяців купиш машину, через пару років — будинок, років через п'ятнадцять почнеш розмовляти англійською.» — «А потім?» — хвилюється новачок. «Потім?. Потім будеш розмовляти сам із собою.»

...Хороший анекдот. Як усі хороші анекдоти, він яскраво й доступно подає відому істину: матеріальні блага не забезпечать автоматично найголовнішої радості життя — розкоші спілкування. Навіть подолавши мовний бар'єр, людина стоїть перед наступною — ще більш грізною і майже нездоланною перешкодою — бар'єром культурним» [22; 5]. Тому не можна чітко визначити, чого більше — серйозності чи жарту в «законі іноземної мови»,



сформульованому відомим польським письменником Станіславо Єжи Лецом: «Не знаючи іноземних мов, ти ніколи не зрозумієш мовчання іноземця».

Аби створити хоч почасти правдивий портрет Ірини Петрівни Бондар, неодмінно треба сказати й про ту іпостась її особистості, й, відповідно, частину життєвої ниви, яка відійшла на другий план, і де вона, поза сумнівом, могла б зробити набагато більше. На філологічному факультеті Ірина Петрівна мала дуже велике навчальне навантаження, до того ж обіймала посаду заступника декана із загальних питань, а ця діяльність потребувала великої енергії. До своїх обов'язків вона ставилася надзвичайно серйозно й відповідально, тож на *наукову роботу* залишалося обмаль дорогоцінного часу.

Кандидатська дисертація Ірини Петрівни «*Дієслова мовлення у старослов'янській, російській і болгарській мовах (в історико-зіставному плані)*» (1969), виконана на кафедрі російської мови Саратовського державного педагогічного інституту під керівництвом кандидата філологічних наук, доцента В. П. Воробйова, безперечно, свідчила про появу вдумливого компаративіста, у центрі уваги якого дослідження лексики як системи. Про серйозність дослідницького рівня говорить не лише вибір теми і якість опрацювання лінгвістичного матеріалу, а й той факт, що на її роботу «відгукнулися» поважні мовознавці: відповідальна за випуск — професор Лідія Іванівна Бараннікова; офіційні опоненти — доктор філологічних наук, професор М. А. Жовтобрюх і кандидат філологічних наук, доцент Е. М. Ножкіна.

Дисертаційне дослідження повною мірою ілюструвало не лише незаперечну фахову обізнаність, розважливість і скрупульозність І. П. Бондар, воно ще раз продемонструвало її аналітичний, мабуть, більше «чоловічий» склад розуму і схильність до концептуальних лінгвістичних узагальнень.

Дієслова мовлення досліджуються тут на матеріалі пам'яток старослов'янської, російської та болгарської мов. Парадоксально, але факт, що і в той період, і в наш час лексико-семантична група так званих *verba dicendi* порівняно мало досліджена. Як основні завдання авторка виділяє наступні: «1. Дослідження особливостей поширення й функціонування дієслів мовлення, що вимагає вивчення частотності їхнього вживання протягом різних історичних епох; 2. Дослідження структури даної лексико-семантичної групи і особливостей її вживання (словотворчі зв'язки дієслів мовлення, їх основні значення, особливості сполучуваності з іншими словами, словосполученнями і реченнями); 3. З'ясування

загальних рис у будові й розвитку лексико-семантичних груп дієслів мовлення в різних слов'янських мовах (російській і болгарській) і спроба встановлення зв'язків цих особливостей з деякими структурними особливостями російської та болгарської мов» [4; 7]. Дисертаційне дослідження виконано на матеріалі пам'яток старослов'янської мови, «Саввиной книги», «Синайського псалтиря» й вибірково — «Зографського» й «Ассеманієвого євангелій». Для аналізу відбиралися пам'ятки російської й болгарської мов, що належать до різних періодів і функціональних стилів та жанрів. Загалом було досліджено 45 пам'яток російської мови і 36 пам'яток болгарської.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів і висновків. У першому розділі проводиться аналіз дієслів мовлення у пам'ятках старослов'янської мови. Другий розділ присвячено вивченню дієслів мовлення у пам'ятках російської мови, а третій, — відповідно, — аналізу дієслів мовлення у пам'ятках болгарської писемності.

У межах тематичної групи дієслів, що вказують на процес мовлення, авторка вважає за потрібне виокремити дві основні лексико-семантичні групи:

а) «дієслова, що позначають власне процес мовлення, його основні функції (повідомлення, запитання, відповідь, бесіду, розповідь): **говорить, сказать, спрашивать, отвечать, разговаривать, рассказывать**; б) дієслова, котрі позначають якусь іншу дію, що може бути реалізованою в процесі мовлення (усного або писемного): **хвалить, просить, приказывать, приглушать, называть** и т. п.» [4; 3]. У свою чергу дієслова, що позначають процес мовлення, І. П. Бондар розподіляє на наступні підгрупи: «1. Дієслова, у семантиці значення яких є позначення однієї з функцій процесу мовлення в його чистому вигляді, без додаткової характеристики. Тут виділяються: а) дієслова з найбільш загальною семантикою процесу мовлення: **говорить, сказать**; б) дієслова, що більш вузько визначають процес мовлення: **спрашивать, отвечать, разговаривать, рассказывать**. 2. Дієслова, що мають додаткову часову характеристику процесу мовлення: а) ... його тривалість, початок кінець і т. п., наприклад, **проговорить** (усю ніч), **заговорить, договорить** та ін.; б) дієслова, у семантиці яких присутня характеристика особливостей вимови, тону, сили звучання, чіткості вимови тощо: **кричатъ, шептать, отчеканить** та ін.» [4; 5]. Найдетальніше досліджуються дієслова з коренями: **-рек-, -глагол-, -говор-, -каз-, -молв-**, які виділяються автором у процесі аналізу історичного й сучасного матеріалу.

В різні періоди розвитку досліджуваних мов ці дієслова відзначалися високим ступенем уживаності. Крім того, основні дієслова мовлення з широким діапазоном значень є похідними від цих коренів.

Ірина Петрівна зазначає, що в пам'ятках старослов'янської, староросійської, середньоболгарської мов поширені дієслова мовлення, утворені від тих самих коренів: **-глагол-**, **-рек-**, **-молв-**, **-каз-**. Лише у болгарських пам'ятках XIV ст. з'являються дієслова з коренем **-говор-**. Найбільш частотними у цих мовах виявилися дієслова з коренем **-глагол-** і **-рек-**. Авторка доходить висновку, що «в процесі розвитку російської і болгарської мов також простежується багато однакових тенденцій. Дієслова з коренем **-глагол-** і **-рек-** у цих мовах поступово замінюються дієсловами з коренями **-каз-** і **-говор-**» [4; 13]. У цьому відношенні переломним виявився період з XV по XVIII ст., коли частота вживання дієслів з коренем **-глагол-** і **-рек-** уже явно починає знижуватися, а ступінь уживаності дієслів з коренем **-каз-** і **-говор-** різко зростає.

Не залишаються поза увагою І. П. Бондар і такі, на перший погляд, маргінальні аспекти, як дослідження тенденції до диференціації дієслівних значень і процесів префіксації, а також тенденції до утворення нових значень шляхом «розщеплення» основних, що призвело до багатозначності, а іноді й до омонімії (напр., дієслово **переговорить**).

Вражає *багатий ілюстративний матеріал*, а також *елементи статистичного аналізу* (котрі є характерною прикметою сьогодення й загалом не є характерними для лінгвістичних досліджень того часу), на основі яких складено таблиці частотності вживання дієслів мовлення в пам'ятках російської та болгарської мов.

Основні здобутки дисертаційного дослідження, стосовні трьох головних етапів в історії дієслів мовлення, сконцентровано у висновках. Авторка гадає, що дієслова **глаголати** і **речи** протягом найдавнішого періоду загальнослов'янської мови були єдиними дієсловами, що позначали різні аспекти процесу мовлення: повідомлення, питання, відповідь тощо. Пізніше, у процесі розвитку «з'являється необхідність у диференційованому позначення різних боків процесу мовлення **Глаголати** і **речи** починають вживатися в обставинному зв'язку з дієсловами..., які уточнюють значення основного дієслова. ...Дієслова зі значенням «спросить», «ответить» і т. д., так само як і дієслова зі значенням «звать», «просить» і т. д., вживаються самостійно для позначення процесу мовлення зі значенням питання, відповіді чи якоїсь іншої дії»

[4; 25–26]. Таким чином, лексико-семантична група дієслів у російській і болгарській мовах пройшла складний шлях розвитку, в якому є загальне й відмінне, що визначається первинною спільністю цих мов, і відмінності, пов'язані з їхніми різними історичними долями.

Факультетське керівництво нерідко закидало Ірині Петрівні, що вона набагато більше займалася педагогічною діяльністю й методичною роботою, ніж науковою, вимагало написання більшої кількості наукових розвідок, докторської дисертації тощо. Вона сама часто шкодувала про те, що доля не давала їй можливості врівноважити ці два плани — педагогічний і науковий, тим більше, що починала вона як серйозний науковець. Проте в даному контексті хочеться навести слова відомого фахівця в галузі технічних наук М. Белкіна: «Оцінювати продуктивність ученого за кількістю публікацій — все одно що вимірювати розум співрозмовника за кількістю сказаних слів» [14; 190]. Тим самим вважаємо за потрібне підкреслити, що, хоча Ірина Петрівна Бондар створила порівняно невелику кількість наукової продукції, однак і її дисертаційне дослідження, і всі її статті мали неабияку наукову вагу й завжди відзначалися концептуальністю, своєрідністю підходу та оригінальністю опрацювання мовного матеріалу.

Незважаючи на всю суворість і жорсткість цього педагога, яка від початку була великою мірою удаваною і показною, навряд чи знайдеться хоча б один колишній студент, котрий би не згадував її з величезною теплотою, — адже Ірина Петрівна була від природи людиною дуже контактною: вона не тільки передавала свої знання, а й віддавала душевне тепло й час на заняттях і при неформальному спілкуванні. Невимушеність у стосунках і розмовах прийшла не відразу: вона, як Пігмаліон, невтомно й непомітно «ліпила» не тільки фахівців, а й особистості, тому невдовзі з'явився і «зворотний зв'язок»: повагу й довіру слухачів вона завойовувала кожного дня — і своїм ставленням до справи, і високим рівнем викладання, і особистим іміджем. Вражало те, що, не маючи власних дітей, вона вперто шукала стежину, і врешті-решт безпомилково знаходила підхід до кожного, оскільки розуміла, що без віртуального емоційного містка не можна навчати мови. У цьому вона покладалася і на власний життєвий досвід, і на інтуїцію.

Такий комфортний клімат в аудиторії створювався не в останню чергу й за рахунок того, що Ірина Петрівна видавалася студентам трохи дивакуватою, кумедною й дуже зворушливою, часом занадто суворою й при цьому водночас абсолютно безпорадною,

наприклад, у своїй непримиренній «війні» з надмірним, на її думку, використанням косметики дівчатами та їхнім інтересом до своїх ровесників: *«Девочки, не пользуйтесь косметикой, к двадцати пяти годам у вас будут мимические морщины, а к тридцати вы вообще будете похожи на печеные яблочки!»*. Природно, що свого часу ми трохи іронічно сприймали і її негативне ставлення до роботи студентів у молодіжному бюро подорожей «Супутник». Не секрет, що тогочасна (загалом дуже непогана) школа викладання іноземної мови у вузі, мала одну досить серйозну ваду, а саме, — в ній превалював виразно теоретичний крен. Водночас ми досить швидко зрозуміли, що без спілкування з носіями мови й хоча б тимчасового «занурення» до мовного середовища знання мови так само буде більше теоретичним. Можливість удосконалення своєї мовної підготовки ми отримали на початку другого курсу, коли на факультеті з'явився наш перший викладач із Сербії — співробітник Сербської академії наук, фахівець із сербської й хорватської літератур пан Мілан Радулович. Об'єктивні обставини також склалися для нас якнайкраще в тому розумінні, що він майже не володів російською мовою (української, звичайно, не знав зовсім), проте поклав ще одну, наступну важливу цеглинку на фундамент, закладений Іриною Петрівною. Зазначимо, що йому пощастило одразу ж завоювати аудиторію і репрезентувати курс давньої сербської літератури не як нудний, аморфний і відірваний від реальності (про якогось там Святого Саву, що поїхав на Святу Гору й писав там якісь незрозумілі нудні твори церковного характеру тощо, як це часто-густо сприймають студенти), а як живий, пов'язаний із сучасністю й актуальний дотепер. Це було доволі складне завдання, проте Мілан знайшов адекватну форму подачі матеріалу, не втрачаючи при цьому академізму й вишуканості манери викладу. Крім того, його погане знання російської також пішло нам на користь і протягом другого курсу відбувся виразний якісний стрибок в оволодінні мовою. Нашому мовному вдосконаленню дуже посприяв і молодий викладач Сафет Кадич із Сараєва. Це був представник іншого покоління, з іншою вимовою й, відповідно, іншим підходом до викладу матеріалу й комунікації з аудиторією. Від нього ми більше навчилися розмовної мови, сленгу, за його рекомендацією перечитали велику кількість творів саме сучасних авторів. Проте цього було недостатньо — вдосконалення мовної компетенції потребувало більш тривалого, регулярного, а головне — екстремального «занурення» до мовного середовища: «екстремального» в тому сенсі, щоб набути

відповідного досвіду, аби, можливо, раз-два опинитися у незручній і смішній ситуації, коли носії мови потайки доброзичливо посміхаються на твою адресу, але самотійно, без будь-якої сторонньої допомоги, раз і назавжди здолати бар'єр нерішучості й навчитися самотійно добирати адекватні мовні засоби й виходити зі скрутного становища. Шлях до такого професійного зростання був лише один: удосконалювати знання мови, постійно спілкуючись з іноземцями. Тепер, з висоти власного життєвого досвіду я прекрасно розумію настрої Ірини Петрівни, яка майже постійно мала доводити свою лояльність по відношенню до існуючої системи, за що їй аж ніяк не можна засуджувати. Тож, не маючи змоги офіційно ставати студентам у цьому на заваді, вона вдавалася до латентної контрпропаганди, «ненав'язливо» розповідаючи про можливі труднощі й ніби «між іншим» моделюючи якісь віртуальні негативні ситуації. Сказати, що вона дуже любила Сербію, свою другу Батьківщину, — означає не сказати нічого; більше того, вона сама не розуміла, як буквально «заражала» всю аудиторію повагою до її народу, мови і культури. Парадоксально, але факт: такого роду контрпропаганда в її виконанні завжди спрацьовувала, як кажуть, «із точністю до навпаки». Так, наприклад, поради, стосовні поведінки у Белграді, на зразок: *«Белград — прекрасный европейский город с многовековой историей, там есть что посмотреть, кроме Скадарской улицы, это ограниченность и дурной тон! Только не вздумайте проводить время в ресторане «Три шешира», это может бросить тень на облик советского студента! И вообще, я даже в мыслях не могу допустить, что вы будете сидеть там часами и заглядываться на молодых сербов!»*. Певно, не треба коментувати, що першим місцем, яке ми відвідували, щойно з'явився вільний час, був саме ресторанчик «Три шешира» на знаменитій Скадарлії, цьому сербському Монмартрі, з його неповторної атмосферою, живою музикою, «староградськими» піснями і п'янким, незабутнім, неповторним ароматом балканської богемі.

На користь Сербії не в останню чергу «зіграло» також те, що і сама Ірина Петрівна, і її мама, були прекрасними кулінарками й нерідко частували студентів смачними стравами сербської національної кухні: пуненою паприкою, баклавою, пітою, туфахіяма тощо. Одним словом, результат перевершив усі очікування: група, в якій вчилася авторка цієї статті, побила всі рекорди: чотири дівчини з дев'ятох одружилися з сербами.

Десь із середини другого курсу Ірина Петрівна почала ставитися до студентів як до колег, проте це аж ніяк не означало,

що вимоги її знизилися. Навпаки, отримати п'ятірку на семестрових іспитах було дуже важко. Для прикладу скажу, що, припустившись навіть незначної помилки, студент ризикував отримати п'ять-шість дуже підступних додаткових запитань. Як правило, вони стосувалися утворення форм аориста й імперфекта (у яких немає прямих паралелей у східнослов'янських мовах і які студенти-початківці часто плутають), дієвідмінювання неправильних і зворотних дієслів, особливо таких, у яких категорія зворотності/незворотності в сербській і східнослов'янських мовах не збігається, різноманітних видів фонетичних чергувань, йотового пом'якшення, складних випадків відмінювання лексем — різних частин мови, утворення форм множини від односкладових іменників, які належать до винятків, уживання міжмовних паронімів у різних типах контексту, продовження синонімічних рядів, словотворчих гнізд тощо. Цікаво, що такі бліцопитування проходили виключно усно й у шаленому темпі.

Варто додати, що Ірина Петрівна надзвичайно доброзичливо ставилася до своїх колег по кафедрі слов'янської філології: вона пишалася молодими викладачами (особливо кандидатами філологічних наук, зовсім молодими на той час — викладачем чеської мови Ольгою Леонідівною Паламарчук та викладачем болгарської мови Оксаною Володимирівною Коваль-Костинською), розповідала студентам про їхні успіхи, в тому числі й тих, котрі не викладали в сербській групі (йдеться насамперед про кандидата філологічних наук, доцента Станіслава Йосипівну Левінську й Тетяну Володимирівну Лапінську), залюбки консультувала ще не досвідчених викладачів і ділилася з ними своїм колосальним досвідом.

Після виходу на пенсію вона тривалий час продовжувала викладати сербську і болгарську мови в Київському славістичному університеті (де, підсумувавши свій багаторічний досвід, видала прекрасний підручник «Сербська для початківців» [див.: 1] і на Вищих курсах іноземних мов при Міністерстві закордонних справ України, де виховала ще не одне покоління студентів і дипломатів.

Вимушений (через хворобу й відсутність у Києві родичів) переїзд Ірини Петрівни до Саратова був, мабуть, одним із драматичних моментів її життя. І хоча вона до останніх днів була оточена там увагою племінника і його родини, а, крім того, активно консультувала колег із Саратовського університету та, як людина соціально активна, навіть намагалася працювати, — здоров'я вже не дозволяло їй робити це повною мірою.

Парадоксально, але, будучи прекрасним знавцем південнослов'янських мов і проживши багато років в Україні, Ірина Петрівна чомусь ніколи не наважувалася розмовляти українською. У моїй пам'яті спливає епізод, пов'язаний з однією з наших останніх телефонних розмов, коли, розповідаючи про можливості цифрового телебачення в Саратові, Ірина Петрівна раптом поскаржилася на відсутність українських каналів і радіопередач і лукаво запитала: «А знаєте, Верочка, чого мне не хватает? Никогда в жизни не угадаете: мне не хватает "мовы!"».

Саме такою була кандидат філологічних наук, доцент Ірина Петрівна Бондар, — незрівнянний педагог, талановитий науковець, людина великої душі. Вона пішла з життя 1 січня 2008 р., залишивши після себе не тільки підручники, посібники, дисертаційне дослідження й наукові статті, а, мабуть, те найголовніше, що має залишити людина — пам'ять серця, яку плекають і передають нащадкам цілі покоління її вихованців.

#### Література:

1. Бондар І. П. Сербська для початківців. — Ч. I, II. — К.: Вид-во «КіСУ», 2000. — 156 с.; 179 с.
2. Бондарь И. П. Из истории развития глаголов речи с корнем глагол-, рек-, молв-, каз- и говор- в древнерусском языке // Труды IX конференции языковедов Поволжья. — Куйбышев, 1969. — С. 234–243.
3. Бондарь И. П. Глаголы речи в русском и болгарском языках (основные типы объектной сочетаемости по материалам памятников русского и болгарского языков XV–XVIII вв.) // Вопросы славянского языкознания. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1968. — С. 25–34.
4. Бондарь И. П. Глаголы речи в старославянском, русском и болгарском языках (в историко-сопоставительном плане). Автореф. дис. канд. филол. наук. — Саратов, 1969. — 29 с.
5. Бондар И. Из историята на VERBA DICENDI в руския и в българския език // Език и литература. — Кн. 3. — София, 1967. — С. 33–52.
6. Бондарь И. П. Некоторые особенности употребления глаголов речи в русском и болгарском языках // Вопросы теории и методики преподавания русского языка. — Вып. 1. — Саратов, 1968. — С. 38–46.
7. Бондарь И. П. Обстоятельственная связь некоторых глаголов речи в старославянском и древнерусском языках // Очерки по древнерусскому языку и стилистике (Памяти доктора филологических наук профессора А. Ф. Ефремова). —



8. Бондарь И. П. Учебные задания по сербохорватскому языку для студентов первого курса филологического факультета — К.: Изд-во КГУ, 1984. — 110 с.
9. Бондарь И. П. Учебные задания по разговорной практике сербохорватского языка для студентов второго курса филологического факультета. — К.: Изд-во КГУ, 1983. — 83 с.
10. Бондарь И. П. Учебные задания по сербохорватскому языку для студентов третьего курса филологического факультета. — К.: Изд-во КГУ, 1984. — 110 с.
11. Бондарь И. П. Учебные задания по сербохорватскому языку для студентов четвертого курса филологического факультета. — К.: Изд-во КГУ, 1985. — 111 с.
12. Бондарь И. П. Учебные задания по сербохорватскому языку для студентов V курса филологического факультета. — К.: Изд-во КГУ, 1987. — 28 с.
13. Бондарь И. П. Учебные задания по фонетике сербохорватского языка для студентов филологического факультета. — К.: Изд-во КГУ, 1990. — 30 с.
14. Кондрашов А. П. 4048 законов жизни. — М.: «РИПОЛ КЛАС-СИК», 2001. — С. 190. — 526 с.
15. Кончаревић К. Функционална стилистика у настави српског језика као страног // Функционално раслојавање српског стандардног језика. Научни састанак слависта у Вукове дане. — 32/1. — Београд: Чигоја штампа, 2004. — С. 181–192.
16. Мещанова Н. Ф. Методика обучения иностранным языкам. Методика обучения аудированию. — М.: Еврошкола, 2004 — 40 с.
17. Пипер П. Общая характеристика сопоставительных исследований русского и сербского языков // V Међународни симпозиум «Стање и перспективе напоредних проучавања руског и других језика». — Београд: Славистичко друштво Србије, 2000. — С. 12–18.
18. Станковић Б. Једно виђење актуелних организацтоних и методичних питања изучавања српског језика као страног // Развој модерног књижевног језика код Срба. Научни састанак слависта у Вукове дане. — 30/1. — Београд: Чигоја штампа, 2002. — С. 225–230.
19. Станкович Б. К вопросу о состоянии и перспективах сопоставительных исследований русского и других славянских языков // V Међународни симпозиум «Стање и перспективе напоредних проучавања руског и других језика». — Београд: Славистичко друштво Србије, 2000. — С. 7–11.
20. Стојановић С. Граматичке категорије у настави српског као страног језика // «Хиландар у осам векова српске књижевности» и «Граматичке категорије у српском језику». Тезе и резимеа 28.

- Међународног научног састанка слависта у Вукове дане. — Београд — Нови Сад, 1998. — С. 41.
21. Терзић Б. Руско-српске језичке паралеле. — Београд: Славистичко друштво Србије, 1999. — 370 с.
  22. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации. — М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2007. — 286 [2] с.
  23. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. — К.: Либідь, 2007. — 248 с.